

ÖZAL DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN EKONOMİ-POLİTİĞİ

Kerem KARABULUT*

Özet

1980-1990 yılları arasında Türkiye Ekonomisi’ndeki gelişmeler “Özal Dönemi” olarak adlandırılmaktadır. Turgut Özal’ın hem 1980 kararlarındaki rolü hem de 1983’te başbakan olması, bu dönemin onun ismiyle anılmasına sebep olmuştur. Özal döneminde uygulanan ekonomi politikalarının ana teması, serbest piyasa ekonomisi, devletin ekonomideki payının azaltılması ve fiyat mekanizmasının “klasik dengeleyici rolü”nün işlerlik kazandırılmasıdır. Çalışmada, Özal döneminin bu uygulamalarının gelişimi ve sonuçları analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Özal dönemi, Özal Dönemi Türkiye Ekonomisi; Türkiye Ekonomisi

Abstract

The developments in Turkish Economy between the years 1980-1990 are denominated as “Özal Term”. Both the role of Turgut Özal in 1980’s decisions and being the prime minister in 1983 made this term mentioned with his name. The main theme of the economy policies applied under the auspices of Özal term is to functionalize the liberal economy, weakening the role of the state in the economy and “the classic stabilization role” of the price mechanism. Within the framework of the study, the developments and consequences of these performances under the term Özal have been analyzed.

Key Words: Özal Term, Özal Term of Turkish Economy, Turkish Economy

---

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, kerem@atauni.edu.tr

1.Giriş

Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisindeki gelişim süreci incelendiğinde, iki ana dönemin olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar, “1980 öncesi dönem” ve “1980 sonrası dönem”dir. 1980 öncesi dönemin temel ekonomi politikası, “ithal ikameci sanayileşme (kalkınma)” politikası iken, 1980 sonrası döneminin ekonomi politikası ise “ihracata dayalı sanayileşme (kalkınma)” politikasıdır. 1980 öncesi daha çok korumacılığa ve yerli üretimin ithal ürünlerinin yerine ikamesinin sağlanması hedeflenirken, 1980 sonrasında liberal politikalarla rekabete açık bir ekonomik yapıyla etkinlik ve verimlilik artışı ve teşviklerle dış ticaretin artırılması ve kalkınmanın sağlanması hedeflenmiştir. 1980 sonrası dönemde uygulanan iktisat politikalarının uygulanmasına, hem ülke içindeki olumsuz sosyo-ekonomik gelişmeler hem de dış dünyadaki (özellikle ABD ve İngiltere’deki) uygulanan ekonomik politikalar ve istekler sebep olmuştur.

24 Ocak 1980 yılındaki ekonomik istikrar paketinin öngördükleri, 1983 yılında Turgut ÖZAL’ın liderliğini üstlendiği Anavatan Partisi’nin (ANAP) iktidara gelmesi ve öngörülen politikaları uygulamasından dolayı, “Özal’lı Yıllar” veya “80’ler” olarak adlandırılmıştır. Bu dönem, Turgut Özal’ın, görev süresi dolan Kenan Evren’in yerine 1989 yılında Cumhurbaşkanı seçilmesine kadar sürmüştür. Turgut Özal’ın hem 24 Ocak 1980 kararlarında aktif görevinin olması hem de 1983’ten sonra da başbakan olarak bunları uygulamaya çalışması bu 1980-1990 döneminin “Özal Dönemi” olarak anılmasına sebep olmuştur. Bu çalışma ile, ilgili dönemde yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler verilerek bunların sebep ve sonuçları analiz edilmeye çalışılmaktadır.

2.1980 Öncesi Dönem

Bu kısımda, Cumhuriyetin kuruluşundan 24 Ocak 1980 kararlarına kadar ülke ekonomisinin işleyişini etkileyen ana konular hatırlatılmaya çalışılacaktır.

Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından 1980 yılına kadar uygulanan ekonomi politikasına genel olarak “İthal İkameci Kalkınma Politikası” uygulamaları hakim olmuştur. Ancak bu uygulamalar, dönem dönem farklı yöntem ve şiddetlerde uygulanmıştır. 1923-1929 döneminde serbest piyasa koşullarına uygun bir kalkınma politikası denenmişse de başarılı olunamamıştır. Çünkü, hem Lozan Antlaşmasının etkileri vardır hem de halkın yorgun ve yoksul olması bu politikaların başarısını engellemiştir. I. Dünya savaşı, Balkan Savaşı ve Kurtuluş savaşına giren halk çok yorgundur. Osmanlı döneminden gelen etkilerle de özellikle yerli müteşebbis yok

denecek kadar az, sermaye ve teknoloji yetersizdir. Bütün bunlar serbest piyasa kurallarıyla yönetilmeye çalışılan ekonomide başarı sağlanmasını engellemektedir.

1929-1938 döneminde ise, 1929 dünya ekonomik bunalımının dış dünyadan gelen yansımaları ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini'nin bu krizi en az zararlarla atlattığı ülke olması, ABD Başkanı F.D. Roosevelt'in 1933 yılında çıkardığı Tennessee Vadisi Örgütünün kurulmasına ilişkin yasa ile gelişmiş kapitalist ülkelerde ilk defa "*bölge planlaması*" uygulamasının başlatmış olması ve buna ilaveten A. Hitler'in ülkesinde dört yıllık bir planı yürürlüğe koyarak, işsizlikle mücadeleye başlaması gibi dış gerekçeler ve yukarıda belirtilen içerdeki yetersizlikler nedeniyle "*Devlet Öncülüğünde Kalkınma*" politikası uygulanmıştır. Bu çerçevede, özellikle KİT'lerin kurulması ve etkin işletilmesiyle Türkiye ekonomisinin bugün geldiği aşama için çok önemli katkılar yapılmıştır. Ancak bu dönem içerisinde uygulamaya konulan "*I Beş Yıllık Sanayi Planı*" başarıyla uygulanmasına rağmen, ikincisi uygulanamamıştır. Çünkü, araya II. Dünya Savaşı'nın girmesiyle ve Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüyle ülkede oluşan ortam bunu engellemiştir.

1938-1950 dönemi ise Türkiye Ekonomisinin II. Dünya Savaşı'nın etkisinde olduğu ve çok partili dönemin sancılarının yaşandığı ve "*Varlık Vergisi*" gibi olumsuz uygulamaların yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde, hem Demokrat Partililerin baskıları hem de dışarıdan gelen baskılar nedeniyle daha dışa açık ekonomi politikaları söylemlerinin dile getirildiği görülmektedir.

1950 yılında DP'nin iktidara gelmesiyle dışa açık söylemlerin uygulamaya konulması ortamı doğmuş, ancak uygulamalar ilk 3-4 yıl için iyi gitmişse de ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar ve dış dünyadaki Türkiye Ekonomisine olumsuz etki yapan gelişmeleri yaşanması (Kore Savaşı'nın bitmesi ve Marshall Yardımları) ile iklimin kötü gitmesi ekonomik göstergeleri olumsuz etkilemiş ve 1958 İstikrar Kararları'na gidilmesi gibi bir sonuç doğurmuştur. Olumsuz ekonomik ve siyasi gelişmelerin etkisiyle 1960 askeri müdahalesi ile 1950-1960 arasında uygulanan ekonomik politikalar yerini planlı kalkınma modeline bırakmıştır. 1963 yılından itibaren Planlı Kalkınma Döneminin başlamasıyla 1980 yılına kadar etkin bir ithal ikameci kalkınma politikası uygulanmış, özellikle 1970'li yıllarda yaşanan 1973 ve 1978 petrol krizleri, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve Siyasal istikrarsızlık ortamının da olumsuz etkisiyle ülke 24 Ocak 1980 İstikrar kararları ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesini yaşamak zorunda kalmıştır.

1970'li yıllar bir bütün olarak değerlendirildiğinde ilk olarak bu yılların istikrarsız koalisyon hükümetleri dönemi olduğu söylenebilir. 3. Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulandığı 1973-

1977 yılları arasında ard arda 7 farklı hükümetin göreve gelmiş olması dönemin çalkantılı özelliklerini yansıtmaya açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir (Erdem; 2009, 116).

3. 1980 Sonrası Dönem

1980 programının teorik temeli, Klasik İktisat öğretisinin türevi niteliğinde olan Neo-liberal ya da Yeni Muhafazakar ekonomik yaklaşımlara dayanmaktadır. Bu yaklaşımlardan en çok bilinen ikisi; M. Friedman ve F. Von Hayek'in temsil ettikleri parasalcı yaklaşım ile Arthur Laffer'in temsil ettiği “*Arz Yönlü (Yanlı)*” iktisat yaklaşımıdır. Her iki yaklaşıma göre de, Enflasyonun sebebi, devletin ekonomiye aşırı müdahalesi ve para arzının aşırı şişirilmesidir (Şahin; 2002: 191).

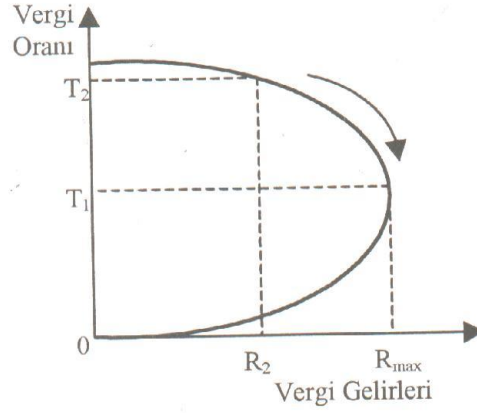
Bu anlayışlara göre temelde;

- Enflasyonu önlemek için para arzının kontrol altında tutulması,
- Devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması,
- Ekonomideki arz talep dengesinin piyasaların işleyişine bırakılması gerekmektedir (kısacası, Keynesyen politikalar terkedilmelidir).

Arz Yönlü iktisatçıların temel vurgularından biri özel kesimin desteklenerek arzın artırılmasıdır. Buna ilaveten, İşsizliği artırmadan enflasyonu aşağı çekmenin olanaklı olduğunu da vurgularlar. Para ve maliye politikaları karşıt amaçlar için kullanılarak bu başarılabilir demektirler. Onlara göre, para politikası enflasyonu aşağı çekmek için, maliye politikası da ekonomiyi büyütmek amacıyla devreye sokulabilir.

1980’li yıllarda ABD ve İngiltere’de şiddetle uygulanmaya çalışılan bu politikalar, o dönemin liderlerinin isimleriyle de özdeşleşir olmuştur. Uygulanan ekonomi politikaları, dönemin ABD başkanı Ronald Reagan’dan dolayı “*Reaganomics*” veya “*Reagenizm*” ve İngiltere başbakanı Margaret Thatcher’dan dolayı da “*Teacherizm*” olarak da isimlendirilebilmektedirler. İşte uygulanan bu politikaları model alan Turgut Özal’dan dolayı da bu politikaların Türkiye’deki adına “*Özalizm*” de denilebilmektedir. ABD, İngiltere ve Türkiye’de uygulanan bu politikaların temel teorik dayanağı da Güney California Üniversitesi’nden Arthur Laffer’in literatüre “*Laffer Eğrisi*” olarak geçen ve vergi gelirleriyle vergi oranları arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmasına dayanmaktadır. Aşağıdaki grafikte görüldüğü üzere, Laffer’in analizine göre, Rmax olarak gösterilen noktadan sonra vergi oranlarını artırmak kamunun vergi gelirlerini artırmaz aksine azaltır. Çünkü bu noktadan sonra, ya “*vergi kaçakçılığı*” ya da “*vergiden kaçınma*”

olguları daha çok işleyecek ve böylece toplam gelir azalacaktır. Oysa vergi oranlarını düşük tutmak veya mevcut oranlarda indirimler yapmak, müteşebbisleri üretim yapmaya zorlayacak ve böylece üretimde, istihdamda ve toplam refahta artış olacaktır. İşte bu politikalar doğrultusunda, Turgut Özal Hükümeti, özellikle ihracatın teşvik edilmesi konusunda yoğunlaşmış ve başarılı sonuçlarda alınabilmiştir. Ancak, denetim sistemindeki yetersizlikler ve Türk toplumunun yapısına özgü sebeplerden dolayı, bu süreçte “hayali ihracat” gibi hastalıklar da ortaya çıkmıştır.

Şekil: Laffer Eğrisi

Kaynak: Halil SEYİDOĞLU, Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük, 2002, s.381.

Türkiye de, 1980'lerin başında neo-liberal ilkelerin sınındığı ilk ülkelerden biri olmuştur. IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi kilit uluslar arası kurumlar, Türkiye'nin neo-liberal yeniden yapılanma sürecine hep birlikte müdahil olmuşlardır. Bu aktörlerin politika değişimini başlatmaktaki kolektif gücü, önceki modelin 1970'lerin sonundaki büyük krizle itibarsızlaşması ve ülkenin dış kaynaklı finansal akımlara ağır bir bağımlılık altına girmesiyle daha çarpıcı hale gelmiştir. Soğuk Savaşın sürdüğüne işaret edercesine Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal ettiği bir dönemde Türkiye'nin ABD ve Batılı müttefikleri için sahip olduğu jeo-stratejik önem, belli başlı uluslararası kurumların Türkiye'nin yeniden yapılandırma sürecine ilgisini artırmıştır.

Ülke içi cephede de, İthal ikameci sanayileşme (İİS) koalisyonunun çöküşü ve yeni bir ihracata yönelik koalisyonun giderek onun yerini aldığı gözlemlenmektedir. Bu aşamada ülke içi koalisyonun ayırt edici bir özelliği, daha önceki koalisyonun siyasi değişimden önce kurulmasının aksine, siyasi dönüşüm sırasında ve onunla birlikte kurulmuş olmasıdır. Bir yandan ağır kriz koşulları altında yurtdışı aktörlerin esaslı katılımı, diğer yandan bunu izleyen askeri müdahale, neoliberal modelin serpilmesi için ideal ortamı hazırlamıştır. Bu süreç içinde kurulan

koalisyonun ortakları, iç piyasadan ihracata dönüşümü gerçekleştirmiş büyük iş çevreleri ile neo-liberal programın uygulanmasında merkezî öneme sahip yeni bürokrasinin unsurlarıdır. 1980’lerde, neo-liberal reformların ilk on yılında, söz konusu koalisyonun başrolündeki Turgut Özal, önde gelen ulus ötesi siyasi girişimcidir. Yeni ortama uyum sağlayamayan büyük iş çevreleri ile ekonomi bürokrasinin Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) gibi “klasik” veya “devletçi” kesimleri başlangıçta bu koalisyonun dışında kalmışlardır. Bu dönemde en büyük kaybı, özellikle ihracata yönelik büyümenin ilk yıllarında ciddi baskı altında kalan ve reel ücretlerde keskin bir düşüş yasayan örgütlü işgücü yaşamıştır. İlk yıllarda, iş çevrelerinde, iç piyasa koalisyonu ile ihracat koalisyonu anlamında önemli bir ayrışma vardır. Zaman içerisinde neoliberal politikanın, faaliyetlerinde giderek daha fazla ihracata yönelen büyük ve küçük iş çevrelerinin daha önemli bir kısmını kapsamıyla, bu ayrışma daha az dillendirilir olmuştur (Şenses; http://www.metu.edu.tr/~fsenses/files/kuresel_dinamikler.pdf, 10.02.2010).

Yeni politika koalisyonu, bu dönemde finansal liberalizasyondan ve yükselen yurtiçi faiz hadlerinden açıkça faydalanan ve “rantiye” adı verilen finansal çıkar sahiplerini de içermektedir. Bu grupların şansı, hükümetin artan bütçe açıklarını finanse etmek için baskı altında kalması ve yüksek faiz oranlarından devlete borç verme fırsatının doğmasıyla daha da açılmıştır.

İktisadi performans bakımından söz konusu dönem, önceki on yılları anımsatırcasına, yine bir yükselme-çöküş çevrimine sahiptir. Özellikle dışarıdan yardımların etkisiyle 1980’lerin başındaki önemli toparlanmanın ardından süreç 1990’larda giderek sürdürülemez ve krizlere yatkın bir hale gelmiştir. Bir kez daha, bu durum Türkiye’de devletin düzenleyici kapasitelerinin zayıflığını ve bölüşüm çatışmalarını demokratik bir ortamda çözebilme konusundaki yetersizliğini göstermektedir. Türkiye’de devlet, gerekli makroekonomik istikrar şartlarını ve finansal sistemin sıkı bir şekilde düzenlenmesini sağlamadan, 1989’da sermaye hesabını dışa açarak Washington Uzlaşısı’na içten uyum göstermekle yine reaktif bir davranış sergilemiştir. Özellikle neo-liberalizmin ikinci on yılı, Türkiye için Washington Uzlaşısı’nın sevimsiz yüzünü temsil etmektedir. Malî istikrarsızlığın ve yeterli bir düzenleyici çerçeve oluşturulmadan, vaktinden evvel dışa açılmış sermaye hesabıyla birleşmesi, 1994, 2000 ve 2001’de yaşanan krizlerin başlıca sorumlusudur. Bu krizler, Türkiye’nin iktisadî performansını, özellikle Asya ve Doğu Avrupa’daki “gelişmekte olan piyasaların” performanslarıyla karşılaştırıldığında, ciddi ölçüde zayıflatmıştır (Şenses; http://www.metu.edu.tr/~fsenses/files/kuresel_dinamikler.pdf, 10.02.2010).

3.1. 24 Ocak 1980 Kararları

1970’li yılların başından itibaren Türkiye ekonomisi çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Bunun nedenleri arasında diğer büyük ekonomilerin olumsuz etkilerinin Türkiye ekonomisi üzerinde ki sarsıcı etkileri sayılabilmektedir. Özellikle dışarıda yaşanan petrol krizleri, Kıbrıs Barış Harekatı ve ülke içi siyasal istikrarsızlıklar ülke ekonomisini ve istikrarını olumsuz etkilemiştir. 1972 yılında Erim’in Türk Lirasını nominal olarak revalüe etmesi kurun aşırı değerli konuma gelmesine neden olmuştur. Asıl amaçlanan ülke içerisinde üretilmeyen sanayi girdilerinin dışardan temin edilmesi isteğidir. Buda beraberinde hiç istenmeyen bir sonuç olan dış ticaret açığının büyümesine neden olmuştur (Akat; www.akat.bilgi.edu.tr 13.02.2010). Bu şekilde ülkeyi tamamen dışa bağımlı hale getirmenin ve ilerleyen zamanlarda da yabancı ülkelerde yaşanan büyük fiyat artışları gibi nedenlerle Türkiye 1970’lerin sonuna doğru tam bir çıkmaza girmiştir. Zaten ülke içinde KİT’ler tarafından yapılan üretimin fiyatlandırılması da birçok siyasi kaygıdan dolayı doğru bir şekilde gerçekleşmiyordu. Enflasyon oranları fiyatlara yansıtılmazken, gereğinden çok fazla seviyelere ulasan istihdam, bu kuruluşların verimlilik amacından sapmasına neden oluyordu. Devlet tüm bu zarar kalemlerinin finansmanını da tekrar borçlanarak gidermeye çalışınca 24 Ocak 1980 kararlarının alınması zorunlu hale geliyordu (Bakır; www.ebnet.sitemynet.com 10.02.2010).

Ayrıca 1970’lerde artan petrol fiyatlarının Dünya ekonomisini bunalıma sürüklediği bir dönemde, kısa dönemli borçlanmalarla büyüyen ve ithalatı artmaya devam eden Türk ekonomisinin, 1977’de dış dengeleri büyük çapta bozulmuştur. 1977’de ihracat önemli oranda gerilerken, ithalat yüzde 13 artmış, böylece dış ticaret açığı 4 milyar doları aşarken, ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 30’lara düşmüştür. Dengelerin bu denli bozulması dış kredilerin kesilmesini ve ithalatın tümünün peşin ödeme ile karşılanması gereğini doğurmuştur. Bu şekilde dış kaynakların önünün kesilmesi, 1978 ve 1979 yıllarında ithalatın durgunlaşmasına ve büyümenin durmasına yol açmış, ihracatta ise artış eğilimi başlamıştır (Taşkın; 1993, 326).

Tüm bu olumsuz etkenler dolayısıyla 1978 ve 1979 yıllarında alınan ekonomik istikrar tedbirleri Türk ekonomisini bunalımdan çıkarmak için yeterli olmamış ve 1979’un sonlarında ekonomide bunalımın boyutları genişlediği bir sırada hükümet el değiştirmiştir. Yeni Hükümet ekonomiyi bunalımdan çıkarmak için 24 Ocak Kararları olarak anılan tedbirler paketini 24 Ocak 1980’de açıklamak zorunda kalmıştır (Şahin; 2000,182).

24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konulan ekonomik istikrar programı ile getirilen tedbirler, verimliliğin artırılması, kaynak dağılımının iyileştirilmesi ve dolayısı ile, sürekli bir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi amacı ile ekonomik politikanın yoğun hükümet düzenleme ve kontrolünden ziyade daha etkin piyasa güçlerine, dış rekabete ve dış yatırımlara ağırlık verecek şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiğini ortaya koymuş, bu durum ise kendi kendine yeterlilik düzeyine erişmek için koruma duvarlarının arkasında yerel endüstrilerin hızla gelişmesini öngören geçmiş ekonomik politikalardan kesin bir dönüş olmuştur (Danışman;1986,24).

Kısa dönemde ekonomiyi içerisinde bulunduğu darboğazdan çıkarmayı, orta dönemde ise mal ve hizmet ihracatını geliştirmek ve özel yabancı sermaye akışını canlandırmak suretiyle ekonomideki yapısal zayıflığı gidermeyi amaçlayan bu istikrar programının kapsamında olan ana hususlar şunlardır (Danışman; 1986, 25);

- İç pazara dönük ithal ikamesi modeli yerine ihracata yönelik sanayileşme modelinin benimsenmesi,
- Aşırı değerlenmiş döviz kuru yerine gerçekçi kur politikasının benimsenmesi ve bunu sağlamak için radikal devalüasyonlardan kaçınılması,
- Faiz hadlerinin devletin değil, piyasada ki fon arz ve talebinin belirlemesi,
- Yüksek faizin yanı sıra sınırlı para-kredi politikasının da iç talebi, dolayısıyla enflasyonu denetleyici bir araç olarak kullanılması,
- Fiyat denetimlerinin mümkün mertebe kaldırılması ve fiyatların arz-talebe göre piyasada belirlenmesinin sağlanması,
- Kamu kesimince üretilen temel mallarda sübvansiyonların kaldırılması ya da azaltılması, böylece bu mallarda hatırı sayılır zamların çekinmeden yapılması,
- KİT reformu yapılarak bu kuruluşların karsız istihdam depoları olmaktan kurtarılması,
- Bir yandan kamu harcamaları kısıılırken, diğer yandan kapsamlı bir vergi reformuyla bütçe denkliliğinin sağlanması,
- Yabancı sermayeyi özendirmek için yeni önlemler alınması, bu arada devlet tekelindeki kimi üretim alanlarının da yerli ve yabancı özel sermayeye açılması (Ulugay; 1984, 21).

24 Ocak 1980 İstikrar Programı, Eylül 1980'e kadar bir azınlık hükümeti tarafından, Eylül 1980-Aralık 1983 döneminde ise demokrasinin askıya alındığı bir ortamda, askerlerin yönetimindeki bir hükümet tarafından uygulanmıştır.

3.2. 12 Eylül Askeri Hükümeti Dönemi (1980–1983)

24 Ocak kararları arifesinde gerek siyasi açıdan gerekse toplumsal gruplar arasındaki rekabet açısından homojen bir yapının olmadığı söylenebilir. Birbiriyle rekabet halinde olan birçok çıkar grubu, arka arkaya kurulan koalisyon hükümetlerinin ortak bir iktisat politikası uygulamasını engellemişlerdir. 12 Eylül askeri müdahalesinin, 1960 ve 1971 müdahalelerinde olduğu gibi, oluşan politik karmaşaya bir reaksiyon niteliğinde olduğu ileri sürülmektedir. İç politikadaki olumsuz gelişmeler, reform tedbirlerinin uygulanmasını imkansız hale getirmiştir. Aynı yıl içerisinde gerçekleşen 12 Eylül Darbesi ile, tüm siyasal partiler kapatılmış, liderleri gözaltına alınmıştır. Askeri rejimin özelliklerini yansıtan ve çoğunluğu teknokratlardan oluşan yeni hükümet Emekli Oramiral Bülent Ulusu Başbakanlığında 21 Eylül 1980 tarihinde kurulmuş ve bu hükümetin ekonomik işlerinden sorumlu başbakan yardımcılığına Turgut Özal getirilmiştir (Erdem; 2009,159–160).

1980 Askeri İhtilal sonrasında kurulan hükümet 3 yılı aşkın süre iktidarda kalmıştır. 24 Ocak kararları üç farklı hükümet (VI. Demirel Hükümeti, 12 Eylül askeri Hükümeti, ANAP Hükümeti) tarafından uygulaması devam ettirilmiştir. 24 Ocak kararlarının mimarı olan Turgut Özal her aşamada Hükümetin etkili pozisyonlarında görev almıştır.

12 Eylül askeri yönetimi sermayenin gelişmesi için işgücü piyasasını, askeri denetim altında tutmayı tercih etmiştir. Bu yönelimler neticesinde sendikal faaliyetler askıya alınmış, grev yasağı getirilmiş, ücret görüşmeleri toplu iş görüşmeleri yönteminden uzaklaştırılmış ve TL'nin hakim olduğu bir piyasa sistemi kurulmaya çalışılmıştır (Boratav; 2004, 147–148).

12 Eylül Askeri Darbesi 24 Ocak 1980 tarihinde kabul edilen ve ulusal ekonomiyi dış rekabete açmayı hedefleyen iktisat politikalarının uygulanması için olumlu bir atmosfer yaratmıştır. Özellikle, sendikaların kapatılması, tüm partilerin yasaklanması ekonomik anlamda da muhalefeti yok etmiş, 24 Ocak Kararlarının toplumsal muhalefetle karşılaşmadan yürürlüğe geçirilmesi sağlanmıştır (Erdem; 2009, 178).

Bu dönem boyunca başlıca kriterlerdeki değişim özetlenecek olursa, özellikle fiyat istikrarı açısından dönem başına göre oldukça önemli bir mesafe alınmış, dönem sonuna doğru ise, fiyatlarda yeniden bir artış meydana gelmiştir. Reel faizler yükselmiş, bunun sonucu yatırımlar azalmıştır. Bankacılık sektöründe yaşanan kriz beraberinde banka iflaslarını getirmiştir. Yine bu dönemde pek çok banker iflas etmiştir. Dönem boyunca ekonomi ortalama yüzde 4 civarında büyümüş, GSMH içinde tarım sektörünün payı azalırken, sanayi ve hizmetler sektörünün payı ise

artış göstermiştir. Maliye politikaları açısından bakıldığında, gelir-gider farkı dönem sonuna doğru yeniden artış göstermiştir. Önceki dönemle karşılaştırıldığında, personel harcamaları azalmış, transfer harcamaları kalemlerinden özellikle faiz harcamaları artış göstermiştir. İhracatın teşvik edilmesi dönem içerisinde meyvelerini vermeye başlamış, ihracatın ithalatı karşılama oranı belirgin bir şekilde yükselmiştir. İşsizlik bu dönemde artmış, reel ücretler ise azalmıştır. Gerçekleşen büyüme verimlilik artışından kaynaklanmıştır. Yine istihdam piyasaları açısından önemli olan sendikal hakların bu dönemde sınırlandırıldığı bilinmektedir. Yabancı sermaye girişi kolaylaştırılmakla birlikte, bu konuda kayda değer bir ilerleme olmamıştır. Memur, işçi, küçük çiftçi gelir kayıplarına uğrarken, faiz, rant ve kar gibi mülk gelirlerinde önemli artışlar olmuştur (Erdem; 2009, 178-179).

Tablo 1: 1980-1983 Askeri Hükümet Dönemi Ekonomik Performans Değerlendirmesi

Makro Ekonomik Göstergeler	1980-1983 Askeri Hükümeti Dönemi Gelişmeler
1. Büyüme ve Sektörel Gelişmeler	Yapısal dönüşüm programı uygulanmasına rağmen, düşük sayılmayacak bir büyüme oranına ulaşmıştır. Büyüme atıl kapasite harekete geçirilerek sağlanmıştır. Tarım sektörünün GSMH içindeki payı azalırken, sanayi ve hizmetler sektörünün payları artmıştır.
2. İstihdam Politikaları	İşsizlik oranı artmıştır. Tarım sektörü işgücü azalmıştır.
3. Para Politikaları, Faiz ve Bankacılık	M1/GSMH fazla değişmemiştir. M2/GSMH önemli oranda artmıştır. Bu durum harcamaların daha çok vadeli hesaplar üzerinden yapıldığını göstermektedir. Reel faizler artmıştır. Dönem sonunda küçük bankalar ve bankerler iflas etmiştir.
4. Fiyat İstikrarı	Fiyat istikrarına yönelik olarak dönem boyunca önemli sayılabilecek bir gelişme kaydedilmiştir
5. Maliye Politikaları	Harcamalar/GSMH oranı ve Gelirler/GSMH azalmıştır. Personel harcamaları azalmış, faiz ödemeleri artmıştır. Toplam dış borçlar artmıştır.
6.Ödemeler Dengesi ve Döviz Politikası	Bu dönemin en başarılı politikalarından birisi ihracat miktarında görülen hızlı artışlardır. İthalat artışları sınırlı düzeyde kalmıştır. İhracatı ve ithalatın GSMH içindeki payı artmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı hızla artmıştır.
7. Yabancı Sermaye	Sağlanan kolaylıklara rağmen, doğrudan yabancı sermaye girişinde dikkate değer bir artış gerçekleştirilememiştir.
8. Gelir Dağılımı ve Sosyal Politikalar	Kamu ve özel sektörde reel ücretler azalmıştır. Gelir dağılımı, ücretliler ve tarım sektörü aleyhine, faiz, rant ve kar sahipleri lehine gelişmiştir.
9. AET'ye Yönelik Politikalar	Askeri müdahale nedeniyle Karma Parlamento Komisyonu'nun görevleri askıya alınmış, genel seçimlerin yapılması ve TBMM'nin oluşturulmasına kadar yenilenmemesi kararlaştırılmıştır.

Kaynak: Türkiye'de Hükümetlerin Makro Ekonomik Performansı (1950-2007), Detay Yay., Ankara 2009, s. 179.

3.3. Anavatan Partisi Hükümetleri Dönemi (1983–1991)

20 Mayıs 1983'te 37 arkadaşıyla kurduğu Anavatan Partisi ile Özal "yeni sağ"ın Türkiye sahnesindeki başrolünü oynamaya başlamıştır. Aslında Özal ve arkadaşlarının kurduğu parti 1980 öncesi partilerle kişisel ilişkiler kurmuş siyasetçilerden oluşmaktaydı. Türkiye'nin 5 yıllık kalkınma planları ve stratejileri ile yürütüldüğü dönemde 1969'da Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'ndan 1979'da Başbakanlık Müsteşarlığı'na kadar gelen Özal'ın kariyeri, 1977 yılı genel seçimlerinde Milli Selamet Partisi'nden milletvekili adaylığı ve 1970'li yıllarda Madeni

Eşya Sanayicileri Sendikası başkanlığı ile siyasal ve sivil örgütsel bir deneyimi de içermekteydi. Süleyman Demirel'e yakın çizgisiyle bürokrasi sürecini yaşayan Özal, merkez sağa yakınlığı kadar muhafazakâr eğilimleriyle de bilinen bir siyasal aktördü (Köker; 1996, 1254).

Gerek "24 Ocak kararlarıyla" ekonomide başlatılan uygulamalar, gerekse "12 Eylül hareketi", toplumun gündeminde ilk iki sırayı alan bu sorunlardı. Özal'ın 1983'de Anavatan Partisi'ni kurarken "24 Ocak kararları"nın uzantısı sayılabilecek bir ekonomik programı esas alması ve siyasi platformda çatışma yerine uzlaştırma-birleştirme-kaynaştırma temalarını öne çıkarması da toplumdaki bu özlemlere cevap verme kaygısından kaynaklanıyordu (Ulagay;1989,28).

Anavatan Partisi benimsediği siyasette diğer partilerin aksine ekonomide liberalizmi benimsemiştir. Devletin müdahalesinin en aza indirilmesi gerektiğini ve böylece iktisadi alanda daha hızlı, daha verimli ve daha ahenkli bir yapının oluşacağını programında belirtmiştir. Turgut Özal, devletin görevini sadece düzenleyicilik ve yönlendiricilik olarak tanımlıyor ve Türk siyasetinin alışık olmadığı bir yol benimsiyordu.

ANAP, kurulduğu tarihten itibaren kendisini 12 Eylül öncesinin dört siyasi eğiliminin (muhafazakar, milliyetçi, liberal ve sosyal demokrasi) toplandığı bir parti olarak tanımlamıştır. Ancak, ANAP ekonomik açıdan liberal olmaya çalışırken siyasi açıdan muhafazakar ve milliyetçiliği ağır basan bir parti olmuştur. Anavatan Partisi'nin Programına göre:

İktisadi gelişmede fertlerin teşebbüs gücü esas alınmalıdır. Devlet sanayi ve ticarete ana prensip olarak girmemelidir, KİT'ler zaman içinde millete devredilmelidir. Devlet müdahalesi asgariye indirilerek, rekabet şartlarının hakim kılındığı serbest Pazar ekonomisi uygulanmalıdır. Karşılıklı menfaat dengesini esas alan bir anlayış içinde dış kaynaklardan faydalanılması ve yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi gereklidir (Madde 9-10).

Herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde ifadesini bulan bu hak ve hürriyetlerin sağlanması ve teminat altına alınması için hukuka bağlı ve hukukun üstünlüğünü esas alan bir devlet nizamı şarttır (Madde 4).

Ortadoğu ve Müslüman ülkelerle dostane ilişkilerimiz geliştirilmeli, AET ile olan ilişkilerimizde, menfaatlerin dengelenmesini ön planda tutan bir işbirliğine uygun davranılmalıdır (Madde 35).

ANAP Programında devlet ve toplum ilişkisinde "Devlet millet için vardır. Devletin millet ile bütünleşmesi esastır. Bu bütünleşmenin niteliği ise, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olması" düşüncesi benimsenmiştir (Madde 2).

3.3.1. Anavatan Hükümetleri Döneminde Türkiye Ekonomisindeki Temel Göstergeler

1980-1991 döneminde, Ödemeler dengesi, Cari İşlemler ve Sermaye Hareketleri durumunu gösterir tablo aşağıda düzenlenmiştir. Özal Dönemi Türkiye Ekonomisi politikalarında ana tema, serbestleşme ve dış ticaretin teşviği üzerine kurulu olduğu için aşağıdaki tabloda gösterilen veriler sonuçları yansıtmaları açısından anlamlı olmaktadır.

Tablo 2: Ödemeler dengesi, Cari İşlemler ve Sermaye Hareketlerinde gelişmeler (milyon dolar)

	1980	1983	1987	1988	1990	1991
1. Cari işlemler						
İhracat (f.o.b.)	2910	5905	10332	11929	13026	13667
İthalat (f.o.b.)	-7909	-8895	-13551	-13706	-22551	-21007
Dış ticaret dengesi	-4999	-2990	-3299	-1777	-9555	-7340
İşçi gelirleri	2071	1553	2021	1755	2346	2819
Turizm gelirleri	326	420	1476	2355	3225	2654
Dış borç faiz ödemeleri	-668	-1441	-2387	-2799	-3264	-3430
Diğer görünmeyenler	60	630	1657	1992	3713	5555
Cari işlemler dengesi	-3210	-1828	-987	1596	-2625	258
2. Sermaye hareketleri						
Dış borç ödemeleri	-576	-1081	-2657	-3927	-3938	-4095
Özel yabancı sermaye	53	46	110	354	700	783
Uzun vadeli krediler	2415	692	3385	3124	3679	3784
Kısa vadeli krediler	-2	789	50	-2281	3000	-3020
3. Rezerv hareketleri	-90	-152	-969	-980	-1308	1029

Kaynak: Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, 2002, s. 204.

Tablodan da anlaşıldığı üzere, 1980 kararlarıyla yaklaşık %32,7 oranında devalüasyona gidilmesi ve bu tarihten sonra da %5'i geçmeyen mini devalüasyonların yapılması sonucu 1983 sonunda yaklaşık 5,9 milyar dolar olan ihracatın 1987'de 10 milyar dolar sınırını aşması ve 1991'de de 13,6 milyar dolar olarak gerçekleşmesini sağlamıştır.

Özal döneminde uygulanan liberalizasyon politikaları dış ticaret konusunda önemli artışların yaşanmasına sebep olmuştur. İhracatın ithalatı karşılama oranı aşağıdaki gibi bir seyir izlemiştir (Dış Ticaret Müsteşarlığı; 2006);

Tablo 3: İhracatın İthalatı karşılama oranları

Yıllar	İhracat/İthalat
1980	36,8
1985	70,2
1987	72,0
1988	81,1
1989	73,6
1990	58,1
1994	77,8

Kaynak: T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticarete Başlıca Ekonomik Göstergeler 2006/I, Ankara, 2006.

Üstteki verilere göre, 1980’li yıllardaki ihracatı teşvik politikalarının sonucu, ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1988 yılına kadar sürekli artmış, daha sonra tekrar bir gerileme süreci yaşamıştır. 1988 yılındaki oran (%81,1) Atatürk döneminden sonra yakalanan en yüksek oranlardandır.

Dış ticaretteki bu olumlu gelişme Enflasyon oranında sağlanamamıştır. Enflasyon oranı 1984 yılında, %50,3, 1985’de %43,2, 1986’da %29,6, 1987’de %32,0, 1988’de %68,3 ve 1989 yılında %69,6 olarak gerçekleşmiştir. Buna sebep olan temel gerekçelerden birisi, bu dönemde kamu kesiminin söylenenin aksine büyümeye devam etmesidir. Örneğin, Konsolide bütçe dışında fonlar oluşturularak kamu harcamaları artırılmış, Sermaye piyasasında işlemlerin %87’sini kamuya ait menkul değerler temsil eder hale gelmiş, TC Merkez Bankası kredilerinin %60’ını kamu kullanmış ve dönem içinde kullanılan toplam dış kredilerin %85’ini kamu yüklenmiştir (Tokgöz; 2004: 212).

Özal döneminin özet göstergeleri aşağıdaki gibi olmuştur.

Tablo 4: 1983-1991 temel göstergeleri

	1983	1991
Büyüme hızı (%)	3,3	0,3
Enflasyon (%)	30,5	55,3
İhracat (milyar \$)	5,7	13,5
İhracatın karşılama oranı (%)	66,4	65,0
Dış ticaret açığı (milyar \$)	-3,5	-7,3
Dış borç (milyar \$)	17	50
1 doların karşılığı (TL)	300	5.049
Cumhuriyet altını (TL)	26.500	392.000
İç borç-hazine (trilyon TL)	3,2	97,6

Kaynak: Erdinç TOKGÖZ, Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004), İmaj Yayınevi, Ankara 2004, s. 235.

Dışa açılma dış ticaret hacmini ve ihracatı artırmış, ancak dış dengeler bozulmuştur. Dış ticaret açığı katlanırken, dış borçlar üç misli artmıştır.

Bu dönemde, temel sektörlerin GSYİH'daki payları ve kişi başına GSYİH göstergeleri ise aşağıdaki gibi olmuştur.

Tablo 5: sektörlerin GSYİH'daki nispi payları ve KBG

	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmetler (%)	KBGSYİH (\$)
1981	22,2	21,6	56,2	1598
1984	19,7	22,4	57,9	1238
1987	17,9	25,0	57,1	1658
1990	17,1	26,4	56,5	2682

Kaynak: Hüseyin ŞAHİN, Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa 2002.s. 209

Görüldüğü gibi bu dönemde özellikle tarım sektörüne desteklerin azaltılması ve sanayileşmeye paralel bir şekilde tarım sektörünün payı azalmış, sanayinin payı artmış, hizmetlerin payı ise değişmemiştir. Kişi başına gelir rakamlarında ise sürekli artış olmuştur.

3.3.2. Anavatan Hükümetleri Dönemindeki Göstergelerin Diğer Dönemlerle Birlikte Değerlendirilmesi

Enflasyon oranı ve diğer temel ekonomik göstergeler ana dönemler itibarıyla aşağıdaki gibi bir seyir izlemiştir.

Tablo 6: Hükümetler ve Temel Ekonomik Göstergeler

Dönemler	B.	E.	S.	T.	İH.	İT.	C.	TL.	DI.	İÇ.
Atatürk Dönemi (1923-38)	7,4	-2	9,6	7,6	5,5	2,1	5	-1,8	9,9	18,5
İnönü Dönemi (1938-50)	1,2	13,5	1,4	0,5	7,1	7,6	-25	6,7	9,9-8	18,5-18,6
Menderes Dönemi (1950-60)	6,3	10,1	8,6	5,4	2,0	5,0	-130	6,1	8-6	18,6-9,2
Ara Dönem (1960-65)	5,0	4,4	8,5	1,0	7,6	4,1	-180	12,2	6-16,8	9,2-16,3
Demirel Dönemi (1965-71)	7,3	7,4	8,4	4,7	6,5	12,7	-180	8,9	16,8-23,3	16,3-18,7
CHP-MSP/MC Hük. (1971-80)	4,5	35	4,8	2,5	17,6	23,7	-1450	19,8	23,3-21,7	18,7-13,6
12 Eylül Dönemi (1980-83)	4,5	31,5	6,0	2,1	25,3	5,3	-1560	43,4	21,7-36,5	13,6-22,7
Özal Dönemi (1983-91)	5,1	49	6,2	1,7	11,5	10,8	-600	44,1	36,5-33,3	22,7-14,8
Koalisyon Hükümeti (1991-94)	2,7	85	1,7	-0,2	4,5	4,5	-3500	109,0	33,3-43,5	14,8-19,6
Koalisyon Hükümeti (1995-99)	4,2	71,7	3,7	1,3	5,4	4,5	-2150	78,0	43,5-54	19,6-29,3
DSP-MHP-ANAP Ko. (1999-02)	1,2	52,1	2,2	0,6	8,0	6,0	-1950	58,0	54-78	29,3-68
I. AKP Dönemi (2002-07)*	7,0	12,0	7,0		11,0	14,0	-18800		50-85	30-70

Kaynak: Mustafa Sönmez, İşte Eseriniz! 100 Göstergede Kuruluşta Çöküşe Türkiye Ekonomisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003. ve Erdiç Tokgöz; Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004), İmaj Yayınevi, Ankara, 2004.

B.: Büyüme, E.: Enflasyon, S.: Sanayinin Katma Değer Payı, T.: Tarımın katma Değer Payı, İH.: İhracat Artış Oranları, İT.: İthalat Artış oranı, C.: Cari Açık, TL.: TL'nin Değer kaybı, DI.: Dış Borçların Milli Gelire Oranı, İÇ.: İç Borçların Milli Gelire Oranı.

* I. AKP dönemine ait veriler değişik kaynaklardan derlenen yaklaşık ortalama rakamlardır.

Not: Tablodaki ikili rakamların ilki siyasi dönem başlarken olan değer, ikincisi ise dönemin bitişinde ulaşılan değeri ifade etmektedir.

Türkiye ekonomisi, en yüksek büyüme ortalamasını Atatürk döneminde yakalamıştır. Bunun dışında, özellikle 1950-1975 döneminde ve 2002 sonrasında hızlı bir büyüme dönemi yaşamıştır. 1950-1960 döneminde altyapı yatırımlarıyla büyüyen ekonomi, ilk üç plan döneminde sırasıyla, %6.6, % 6.3 ve % 5.2'lik büyümeler yaşamış, takip eden beş yıllık plan dönemlerinde aynı hız

yakalanamamıştır. 1994, 1999 ve 2001 kriz dönemlerinde ise ekonomide negatif büyümeler yaşanmıştır.

Türkiye'nin önemli iktisadi problemi olan enflasyon ise, özellikle 1980 sonrası siyasi iktidarların en önemli uğraş konusu olmuştur. 1980'lerden başlayarak önce %40'larda, daha sonra %50, %60 ve %70 gibi yüksek seviyelerde kemikleşen bir enflasyon Türkiye ekonomisinin önemli bir problemi olmuştur. Özellikle enflasyonu düşüreceği iddiasında olan IMF destekli 2000 yılındaki programdan önce döviz kuru ve kamu fiyatlarındaki artışlardan etkilenen TEFE, yüksekti. 2000 yılındaki görece düşüşün ardından 2001 krizi ile yeniden yükselmiş ve daraltıcı politikalar uygulanması sonucu 2002'de yeniden %30'a gerilemiştir. 3 Kasım 2002 seçimlerinden sonra, ülkede yakalanan siyasi istikrar (tek parti iktidarı avantajı) ve IMF programının sıkı bir şekilde uygulanması sonucu, uzun yıllar sonra ilk defa Türkiye ekonomisi tek haneli enflasyonla tanışmıştır. Ancak enflasyondaki bu düşüşün reel üretim artışı ile olmadığı, daha çok satın alma gücündeki azalmadan kaynaklandığını ileri süren iktisatçılar da vardır. Sebep ne olursa olsun, enflasyonun düşme eğilimi göstermesi topluma olumlu motivasyon olması bakımından iyi bir gelişmedir denilebilir.

Cumhuriyetle birlikte ülke kalkınması için önemi daha iyi anlaşılan sanayi sektörü, hep öncelikli olmuştur. Ancak 1980 sonrası dönemde özellikle kamunun desteğinin azalması ve ekonomideki rant iklimi sanayi sektörünün gerekli ilerlemeyi gösterememesinde etkili olmuştur.

Cumhuriyet sonrası dönemde, 1950'lerin ortalarına kadar tarım sektörü ekonomide belirleyici bir rol oynamıştır. Ancak, daha sonraki dönemlerde IMF programlarının etkisiyle de tarıma verilen desteklerin azalması, tarımdaki katma değer artışını düşürmüştür. 1980 sonrası iktidarlar döneminde, tarımın milli gelirden aldığı pay hızla azalmış ve kırdan kente göç de hızlanmıştır.

Uzun yıllar Türkiye'nin en önemli ihracat kalemi olan tarım ürünlerinin 1980 yılında toplam ihracattaki payı %58 civarında iken, 2000'li yıllarda bu pay %10'lara kadar gerilemiştir. Yine, tarım ürünlerinin toplam ithalat içindeki payı 1980 yılında %1 civarında iken, günümüzde bu oran %5 civarındadır (Sönmez; 2003:43).

Türkiye ekonomisinde ihracat ve ithalat artışında temel değişim yılı (milat) 1980 kabul edilebilir. 1980 öncesinde izlenen sabit döviz kuru politikası ve ithal ikameci büyüme politikası ihracat artışını engellemekteydi. 1980 sonrası dönemde ise ihracata yönelik kalkınma politikasının benimsenmesi ve bu doğrultuda verilen teşvikler, ayrıca yapılan devalüasyonlar sonucu yerli ürünlerin yabancı alıcılara daha düşük fiyattan satılması ihracatı çekici kılmıştır. Ancak, bu

serbestleşme (liberalleşme) politikaları aynı zamanda ithalatı da artışını da beraberinde getirmiştir. Hammadde, ara ve yatırım malı ihtiyacını dışarıdan karşılayan Türkiye, büyüdükçe ithalat ihtiyacı da artmıştır.

Bu gelişmeler sonucunda, özellikle 1980 sonrası dönemde, dış ticaret hacmi büyüyen ve dünya ile daha çok ticaret yapan Türkiye'nin ithalat giderleri ihracat giderlerinin hep üstünde olmuştur. 1980-2000 döneminde ihracat gelirleri ithalat giderlerinin ancak üçte ikisini karşılayabilmiştir. Yılda yıla artan cari açıklar zaman zaman ülkeyi kriz sürecine sokmuştur. 1991-1994 döneminde yaşanan önemli cari açık 1994 krizine sebep olmuştur. Bu kriz yeni borçlanmalarla aşılırken, cari açık kronik hale gelmiş ve 2000 yılında 9,8 milyar dolara ulaşmasıyla 2001'de tarihin en büyük krizi yaşanmıştır.

1980 öncesi dönemde çok seyrek yapılan kur ayarlamalarından dolayı TL'nin değer kaybı az olmuş veya sınırlı kalmıştır. 1980 sonrasında izlenen liberalleşme politikaları sonucu, enflasyonu izleyen kur artışları, enflasyonun kronik hale gelmesiyle hızlanmıştır. TL'nin en çok değer kaybının yaşandığı dönem ise, %109 ile 1991-1994 dönemi olmuştur.

Türkiye'nin 1980 öncesindeki iktidarlar döneminde dış borçları, Dünya Bankası ve IMF gibi resmi kuruluşlardan aldığı borçlardan oluşmaktaydı. Alınan borçlar daha çok üretimde ve projelerde kullanılmaktaydı. Ayrıca bu borçlar daha ziyade uzun vadeli borçlardı. Ancak 1980 sonrası dönemde, kısa vadeli ve global finans kuruluşlarından alınan borçlar artmıştır. Özellikle 1990 sonrası kısa vadeli sermaye hareketlerini çekmek için sabit kur politikası izlenmiş ve 1991-1994 döneminde dış borçların milli gelire oranı %43'e ulaşmıştır. 2000-2001 krizinde yapılan dış borçlanmalar ise, IMF'den gelen kredilerle sınırlı kalmış ve alınan borcun çoğu finans krizini aşmak için kullanılmıştır. 2002 yılında dış borçların milli gelire oranı %78'e çıkmıştır. İç borçlanma ise daha ziyade 1980'li yılların ortalarından itibaren hızlanmıştır. Vergi almayı beceremeyen iktidarlar, borçlanma yoluyla kaynak teminine gitmişler, kamudaki savurganlık, rüşvet, hortumlamalar, savaş ve popülizm ile artan açıkları tekrar borçla kapatma politikaları iç borçları çok artırmıştır. 2001 finans krizinde kamu bankalarını ve batık bankaları kurtarmak için yapılan iç borçlanmalarla stok, milli gelirin %68'ini bulmuştur. (Sönmez; 2003:71-72).

3.4. Özal Dönemi Ekonomi Politikalarının Genel Değerlendirilmesi

Özal iktidara gelişinin ardından misyonunu gerçekleştirmek için ilk olarak ekonomik konularda istikrarı sağlamaya çalışmış ve değişimi en fazla ekonomik konularda gerçekleştirmeye

çalışmıştır. Özal'ın ekonomi anlayışını tam olarak kavrayabilmek, anlayabilmek açısından ilk olarak başvurulması gereken kaynak, kurucusu olduğu Anavatan Partisinin programıdır.

Parti programında bu belirlenen hedeflere ulaşmak için genel ilkeler belirlenmiş ve sıralanmıştır. Bunlar;

- Tasarrufların teşviki; tasarrufların ve kaynakların verimli ve süratli bir şekilde kullanımıyla, yatırım ve üretim artışının, istihdam imkânlarının geliştirilmesi,
- Dış ödemeler dengesinin istikrarlı ve sürekli çözüme kavuşturulması, ihracatın artırılarak, millî gelir içindeki payının yükseltilmesi; dış müteahhitlik, taşımacılık,
- Enflasyonun çok düşük seviyelerde tutulması, fiyat istikrarının sağlanması,
- İktisadi, mali, para ve kredi politikalarında karar bütünlüğünün sağlanması ve uygulamanın ahenk içinde yürütülmesi, olarak belirtilmiştir (<http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html>,17.02.2010).

3.4.1. Dış Politika

Dış politika konusunda Özal dönemi, önemli dönemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Turgut Özal dış politika konusunda Türkiye'nin bir misyon ve vizyon sahibi olması gerektiğini her zaman belirtmiştir. Atatürk'ten sonra, dünya siyasetinde yerini arayan Türkiye, Özal döneminde tekrar önemli bir aktör olmayı başarmıştır. Özal'ın gerek başbakanlığı gerek cumhurbaşkanlığı döneminde, Türkiye dünya siyasetinde ve özellikle Ortadoğu'da belirleyici bir rol sahibi olmuştur. Çoğu Müslüman ve Türk olan, Balkanlardan Orta Asya'ya uzanan yeni kurulmuş devletlerde Türkiye'nin nüfuz alanını genişletmesi gerektiği savunan Özal “*21. Asır Türkiye'nin ve Türklerin asrı olmalıdır.*” sözüyle çok büyük hedeflerden söz etmekteydi. Özal'ın bir diğer özelliği ise Türkiye'nin tarihten gelen kimliklerini, dış politika da pragmatik bir şekilde başarı ile uygulayabilmesidir. Sözelimi Osmanlılık kimliğiyle Balkanlar ve Ortadoğu'da, Türklük kimliği ile “Türk Dünyası”nda önemli bir etki alanı yaratmaya çalışmıştır (Başkan; <http://www.kritize.net/yorum-inceleme-analiz/219-turgut-ozal-ve-resmi-paradigmanin-donusumu>, 10.02.2010).

Özal değişimi denildiğinde akla gelen Özal'ın dış politika anlayışı; tek taraflı ve mahkum dış politika yerine çok taraflı ve atak dış politika anlayışıdır. Özal diğer ülkelerle karşılıklı anlaşmalar yaparak gerek Türkiye'nin yüzünü dünyaya dönmesini gerekse diplomaside öne çıkmış bir devlet olmasını sağlamaya çalışmıştır. Özal yönetimde gösterdiği rahat ve kural dışı

tavırlarını dış ilişkilerde de devam ettiriyor, gerek görüşmelerinde gerekse ziyaretlerinde çok fazla plan ve programa uymuyordu. O içinde bulunduğu duruma göre tavır alıyor ve klişe durumların dışında yer alıyordu.

Özal dış politikayı genel olarak ekonomik kriterler üzerine inşa etmeye çalışmıştır. Bunda Özal'ın ekonomi üzerinde ki uzmanlığı ve ekonominin de siyasi gücü etkileyecek bir değer olduğunu kabul etmesinin etkisi görülmektedir. Özal'ın iktidarının daha ilk yıllarında komsu ülkelerle kurduğu yakın ilişkilerde ekonomik anlamda değer kazanan ilişkilerdi. Zira üretmeye başlayan Türkiye'nin en büyük pazarı daha az gelişmiş olan komsu ülkeleridir. İlerleyen zamanlarda Irak ve İran ile kurulan ilişkilerin bu mantıkla değerlendirilmesi gerekmektedir. Kurulusunda Özal'ın büyük katkılarının söz konusu olduğu Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi projesi Özal'ın ekonomik isteklerine hizmet edecek önemli bir faktör olarak görülmüştür. Özal'ın dış politika anlayışına göre, Türkiye öncelikli olarak bölgesinde ekonomik işbirliğini geliştirmeli, karşılıklı bağımlılığı artırmalı, böylelikle çatışma riskini en aza indirmelidir. (<http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php>, 05.02.2010).

Turgut Özal, hükümetin kuruluşundan sonraki 7 Ocak 1984 tarihli ilk basın toplantısında da izlenecek olan dış politikayı şu sözlerle ifade etmiştir:

‘...Güçlü bir Türkiye bölgemizde barış ve istikrarın korunması bakımından bir denge unsuru ve bir teminattır. 1983 yılı boyunca dünya barış ve güvenliğini tehdit eden buhran ve meselelere yenileri ilave olurken, mevcutlar daha da ağırlaşmış ve derinleşmiştir. Bu ortamda Atatürk ilkelerine dayanan barışçı dış siyasetimiz daha büyük bir önem ve değer kazanmaktadır. Hükümetimiz bu siyasetin özünü teşkil eden, ülkemizin güvenlik ihtiyaçlarının bölgemizin huzur ve istikrarının icaplarıyla birlikte mütaalası noktasını daima ön planda tutacaktır... Hükümet programımızda da belirtilmiş olduğu üzere, batı camiasıyla mevcut bağlarımızı ve Arap-İslam alemiyle mevcut yakın ilişkilerimizi dış politikamızın birbirini tamamlayan unsurları olarak kabul etmekteyiz. Doğulu ülkelerle bağımsızlık, egemenlik, hak eşitliği, toprak bütünlüğüne saygı ve içişlerine karışmama ilkeleri ve Helsinki Nihai Senedi zemininde istikrarlı dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeyi, ekonomik, ticari ve teknik işbirliğimizi artırmayı hedef alan programımız doğrultusunda, çok boyutlu dış siyaset tatbikatının muhtevalı bir örneği ortaya konulacaktır (Dışişleri Bakanlığı Bülteni; 1984, 42-43).

3.4.2. Özelleştirme

Özal'ın liberal söylemleri ve açılımları kaçınılmaz olarak özelleştirme politikasına ağırlık vermesini gerektirmekteydi. Özal eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, alt yapı hizmetleri de dâhil olmak üzere tüm alanlarda şartların el verdiği ölçüde özelleştirmeye gidilmesi, devletin olabildiğince ekonomik alandan uzaklaştırılması gerektiğini savunuyordu. Bu konuda Özal ‘‘ Türkiye'nin içine girmesi gereken 2. değişim döneminin hedefi, kamu sektörünü bütün ticari ve sınai faaliyetlerden çıkartmak olacaktır. Telefon ve elektrik dahil, kamu hizmet sektörlerinin de önemli bir kısmından çıkmalıdır.’’ demiştir (Aktan; http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/degisim/aktan-ozalin_degisimmodeli.pdf, 10.02.2010).

Özal Hükümeti döneminde devletin küçülmesi, özel sektörün ağırlığını artırmak için KİT'lerin özelleştirilmesi ilk kez gündeme getirilmiştir. Bu dönemde KİT'ler ekonomik gelişmenin önündeki engel olarak görüldüğünden, KİT'lerin ekonomik ihtiyaçlara uygun olarak verimlilik ve karlılık ilkeleri doğrultusunda ve serbest piyasa ekonomisine uygun olarak çalışmalarını için 223 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile düzenlemeler yapılmıştır. KİT'lerin bütçeden destek verilerek ayakta kalması yerine, piyasadan kaynak temin edilerek ayakta kalması önerilmiş ve KİT'ler tarafından üretilen mal ve hizmet fiyatlarının piyasa kuralları içerisinde oluşmasına imkan verilmiştir (Uras; 1996, 142). KİT'lerin zararlarının genel bütçeden karşılanmayacağı söylenmiştir. KİT açıkları bütçeden karşılanmasa da devletin kamu açıklarının kapatılması için KİT ürün ve hizmetlerine yapılan zamlar piyasayı olumsuz yönde etkilemiştir (Çavdar; 1992, 230).

Türkiye'de özelleştirme konusunda ilk olarak ele alınması gereken nokta Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) olmuştur. Çünkü KİT'ler uzun zamandır ülkenin başına büyük sıkıntılar açmıştır. Uzun zamanlar önce kurulmuş olan KİT'lere karşı hemen hemen her iktidar karşı çıktığını söylemiş fakat önemli bir düzenleme yapma girişiminde bulunmamışlardır. Yapılması gereken şey KİT'lerin birer arpalık olmaktan çıkarılarak, ileri teknolojileri kullanan, iç ve dışta rekabet olanaklarına sahip olan kurumlar haline getirilmesi idi. Fakat bunun devlet tabiiyetinde gerçekleştirilmesi ortaya çıkan tablolara göre imkansız görünüyordu. Bu açıdan KİT'lerin hemen ve acilen özelleştirilmesi gerekliliği kendini gün geçtikçe daha fazla hissettiriyordu. Ancak dikkat

edilmesi gereken şey özelleştirmeler yapılırken bazılarında bu kurumların peşkeş çekilmemesi ve yabancı şirketlerin hakimiyetine zemin hazırlanmamasıydı (Çavdar; 1992, 234).

1985 yılından itibaren 244 kuruluşdaki kamu hisseleri, 22 yarım kalmış tesis, 386 taşınmaz, 6 otoyol, 2 boğaz köprüsü, 103 Tesis, 6 Liman, şans oyunları lisans hakkı ile Araç Muayene İstasyonları özelleştirme kapsamına alınmıştır. 1988 yılında uygulamaya konulan halka arz yöntemiyle özelleştirilen bazı KİT'ler şunlardır: TELETAS, Kepez Elektrik, ERDEMİR, POAS, Çukurova Elektrik, PETKİM, THY, TOFAS Türk I, TÜPRAS ve TOFAS Türk II. Tat konserve, Seker Sigorta, Sümerbank, Anadolu Bank, Bursa Gaz, KTHY ve Türk Telekom, doğrudan satış yöntemiyle özelleştirilen kurumlardır.

1987 yılından itibaren 26 kuruluşun hisselerinin İMKB'de satışı gerçekleştirilmiş ve bu satışlardan 523,8 milyon dolar gelir elde edilmiştir (Kilci; <http://ekutup.dpt.gov.tr/kit/kilcim/ozel6.html>, 10.02.2010).

En kapsamlı yasal düzenleme 1986 yılında 3291 sayılı kanun ile gerçekleştirilmiş ve Özelleştirmenin amaçlarında ki öncelik sırası da şu şekilde belirtilmiştir;

- Pazar güçlerinin ekonomiyi harekete geçirmesine imkan verilmesi,
- Verimliliğin ve randımanın artırılması,
- Malların ve hizmetlerin kalite, miktar ve çeşitliliğinin artırılması,
- Halka açık şirketlerin teşvik edilmesi,
- Sermaye piyasalarının geliştirilmesinin hızlandırılması,
- Hazinesin KİT'lere sağladığı mali desteğin asgariye indirilmesi,
- KİT'ler tarafından uygulanan tekeli fiyatlandırma ve dolaylı vergilendirmenin azaltılması,
- Kamu görevlilerinin politika ve yönetmelik konularında çalışmalarına izin verilmesi,
- Modern teknoloji ve yönetim tekniklerinin cezbedilmesi,
- Çalışanlara hisse senedi vermek suretiyle iş verimliliğinin artırılması,
- Kamu ve özel sektör kuruluşları arasındaki dengenin değiştirilmesi,
- Yabancı yatırımlarla uluslararası ekonomik ve politik bağların kuvvetlendirilmesi,
- Mevcut sermaye yatırımlarındaki iç karlılığın artırılması,
- Devlete gelir sağlanması (<http://ekutup.dpt.gov.tr/kit/kilcim.html> 10.02.2010).

3.4.3. Vergi Sistemi

Özal'ın 1979 yılında hazırladığı “Kalkınmada Yeni Görüş’ün Esasları” başlığını taşıyan raporda vergi sistemi ve vergi politikası ile ilgili görüşleri yer almaktadır. Bu raporda Özal vergilemenin ana prensipleri üzerinde durmakta ve vergilerin basit, açık, kolay, anlaşılabilir olmasını belirtmektedir. Bir başka prensip olarak vergilerin oranlarının herkesin kolaylıkla vereceği bir oranda olmasını ve oranların düşük tutulmasını önermektedir. Özal'ın 1990 yılı sonrasında yaptığı konuşmalarda vergi reformu ile ilgili olarak ortaya attığı en önemli ve dikkate değer iki konu bulunmaktadır. Özal, ilk olarak vergilerin esasen harcamalar üzerinden alınmasının daha doğru olduğunu belirtmektedir. İkinci olarak, vergi oranlarının düz oranlı (flat rate) ve düşük olarak tespit edilmesinin daha doğru olduğunu ifade etmektedir. Özal, gelir, servet ve harcamalar üzerinden alınan vergilerin düz oranlı olarak uygulanmasının devlete daha çok hasılat sağlayacağını belirtmektedir. Özal'ın düz oranlı vergi ve vergi oranlarının indirilmesi hakkındaki düşüncelerinin esasen 1980 sonrasında çokça tartışılan Arz- Yönlü İktisat (Supply-Side Economics) felsefesine dayalı olduğunu söylemek mümkündür (Aktan; 1996, 16-17).

Özal döneminde vergi konusunda yaşanan belki de en önemli gelişme, 1985 yılında Katma Değer Vergisi'nin(KDV) kabulü oldu. Vergi sisteminde temel bir değişiklik olan bu uygulama vergi yükünü büyük oranda tüketicilerin üzerine kaydırmıştır. Sermaye sahiplerinin vergi yükü açısından rahatlatılması, buna karşılık tüketici kesiminin vergi ödemeye daha fazla mecbur kılınması, vergi adaleti açısından da kabul edilebilir değildir (Boratav; 2004, 154). Bu uygulamaya karşın Özal hükümeti istenilen vergi gelirlerini yinede elde edemiyordu. TÜİK' in verilerine bakarak değerlendirme yapmaya çalıştığımız zaman, kamu gelirlerinin yıldan yıla giderek artış gösterdiğini görmekteyiz. Kamu gelirlerine ait rakamlar; 1981 ile 1990 arasında %0,7 gibi bir artış gösterirken, kamu harcamaları %3,5 gibi bir artış göstermiştir (www.tuik.gov.tr, 10.02.2010).

KDV'nin uygulamaya geçirilmesinin ardından vatandaş ödediği verginin bir kısmını geri alabilmek için vergi iadesi uygulamasıyla da tanışmış oldu. Devlet artan kamu harcamalarını vergi gelirleriyle karşılayamayınca doğal olarak iç ve dış borçlanmaya gitmiş ve bu da zamanla ekonomimizde yapısal bozuklukların baş göstermesine neden olmuştur.

3.4.4. Yabancı Sermaye

1980 öncesi yıllarda Yabancı Sermaye Kanunu, liberal niteliğine rağmen, muhafazakar bir tutumla uygulanmıştır. Özellikle her yabancı sermayeli yatırıma izin verilmesi, verilen izne göre yapılan yatırımların kısmen veya tamamen tasfiyesi, yabancı sermayeli şirketlerin sermaye artışı ve faaliyet konularındaki en küçük değişikliklerin Yasaya göre Bakanlar Kurulu Kararı gerektirmesi, uygulamada bazı zorluklar çıkarmıştır. 24 Ocak 1980 tarih ve 8/168 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararıyla Bakanlar Kurulu, yetkilerinin büyük kısmını o zamanki DPT Yabancı Sermaye Başkanlığına devretmiştir (Karluk; 1997, 525). Böylece, 1980 sonrası dönemde artan, yabancı sermaye girişi ile ilgili işlemleri hızlı bir biçimde sonuçlandırmak mümkün olmuştur (Şahin; 2000, 348).

1980-1998 döneminde toplam 23850.5 trilyon dolar yabancı sermaye yatırımına izin verilmiş, fakat bunun %39.1 ne tekabül eden 9337 milyon dolar özel yabancı sermaye girişi olmuştur. Aynı dönemde toplam 1728 milyon dolar yabancı özel sermaye çıkışı hesaba katılırsa, net yabancı özel sermaye girişinin 7610 milyonda kaldığı anlaşılır. Bu miktar Türkiye gibi iç piyasası ve potansiyeli geniş, sanayileşen ve dünyanın stratejik bir bölgesinde bulunan bir ekonomi için hiç de yeterli sayılmaz. Bu yetersizliğin en önemli nedeni, yabancı girişimcilerin ekonomik ve siyasal istikrar konusunda Türkiye'ye tam güven duymamalarıdır (Şahin; 2000, 348).

1998 yılında kesinleşen yabancı sermaye girişi 387 milyon dolar iken bu miktar 1991 yılında 910 milyon dolar düzeyine çıkmıştır. Yabancı sermaye girişi için en fazla izin imalat sanayinde, en az izin ise tarım sektörü için verilmiştir (Erdem; 2009, 224).

3.4.5. AB Politikaları

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkelerin dış ticaret politikaları üzerinde, üyesi buldukları veya üyeliğini hedefledikleri uluslararası ekonomik ve ticari bütünleşmelerin etkileri sürekli olarak artarken, 1990'larda ve 2000'li yıllarda Türkiye'nin dış ticaret politikalarını şekillendiren iki temel bütünleşme DTÖ üyeliği ve Avrupa Birliği ile girilen Gümrük Birliği olmuştur.

12 Eylül askeri darbesi sonrasında Avrupa Topluluğu'ndan yapılan baskılar sonucu, Aralık 1981 tarihinde Türkiye demokrasiye dönüş takvimini açıklamıştır. 1980'li yılların başından itibaren Topluluk ile ilişkilerimizde Avrupa Parlamentosu ön plana çıkmış ve sürekli Türkiye'nin üyeliğine yönelik problemler çıkarmıştır. 1979 yılında kabul edilen 5 yıl süre ile dondurulan Topluluk ilişkileri sonrasında Topluluk genişlemiş ve üye sayısı on ikiye yükselmiştir. Topluluğa katılan son üç üye ülke (Yunanistan, İspanya, Portekiz) üretim yapıları itibariyle Türkiye'ye benzemektedirler. Ayrıca Topluluğun zaman içerisinde üçüncü ülkelerle geliştirdiği tavizli ilişkiler sistemi, Katma Protokol ile Türkiye lehine tanınan avantajların yıpranması sonucunu doğurmuştur. Sonuçta Türkiye ayrıcalıklı konumunu yitirmiştir. Buna ilave olarak, Topluluğun uyguladığı ortak tarım politikası da Türkiye lehine tanınan sürüm kolaylıklarının etkiliğini yitirmesine neden olmuştur. Topluluğun bazı ürünlerimize uyguladığı miktar kısıtlamaları ve tarife dışı engeller önemini korumuştur. Sanayi ihracatımızda da Topluluk, Türkiye açısından oldukça önemli olan tekstil sektöründe miktar kısıtlamaları uygulamıştır. İşte böyle bir ortamda, Roma Anlaşması'nın 237.maddesine dayanarak, 1985 yılında Turgut Özal şartların olgunlaşması durumunda, Topluluğa tam üyelik için başvurulacağını belirtmiştir. 1986 yılından itibaren Topluluk ile olan ilişkiler normalleşme sürecine girmiş ve 17 Nisan 1987 tarihinde ise I.Özal Hükümeti Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için müracaatta bulunmuştur (Erdem; 2009, 204-205).

Başvuru kararının alınmasından sonra Türkiye açısından uzun ve zorlu bir süreç başlamış ve bu durumu Özal 'uzun ve ince bir yol' benzetmesiyle o dönemler açıklamıştır.

3.4.6. Para politikaları

Turgut Özal tarafından uygulamaya konmuş bir diğer yenilik de kambiyo rejiminde yaşanmıştır. Bu dönemde Türk Lirası'nın konvertibilitesini engelleyen kısıtlamalara karşı ciddi önlemler alınmış, Türk Lirası'nın konvertibilitesini artırıcı kararlar uygulamaya konmuştur (Kazdağlı; 2003, 462). Döviz alım-satımının serbest bırakılması, ithalata yönelik kısıtlamaların kaldırılması, ihrac dövizlerinin bir kısmının yurt dışında bırakılabilmesi serbest piyasa ekonomisine geçişte önemli kilometre taşları olmuştur (Larousse; 1993, 325).

1983 yılı ANAP Seçim Beyannamesinde, fiyat artışlarını durdurmak için diğer politikalarla birlikte para arzıyla ilgili politikaların da uygulanacağı, para arzının ekonominin gelişmesine paralel olarak dikkatli bir şekilde yürütüleceği ileri sürülmektedir. Para, maliye ve kredi

politikalarında bütünlüğün sağlanması, partinin iktisat politikalarının temel esasları arasında yer almakta ve ekonomik gelişmeyi hızlandırmak maksadıyla piyasayı düzenleyen kanunların bir paket halinde ele alınarak gerekli değişikliklerin yapılacağı ifade edilmektedir (Erdem; 2009, 189).

Genel bir perspektifle Özal dönemi Anavatan Partisi'nin ekonomik politikalarına bakıldığında kambiyo sisteminde (Türk Parasını Koruma Kanunu'nun kaldırılması), ihracat engellerinin kaldırılmasında, esnek ve gerçekçi kur ve faiz uygulamalarında, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın kurulmasında, Türk Lirası'nın sermaye işlemlerinde dönüştürülebilir hale getirilmesinde, fiyat kontrollerinin kaldırılmasında sağlanan liberalizasyonun dışında, dış rekabete açık sanayileşme politikaları ile sanayi ve hizmet yatırımlarının özendirilmesi politikaları, geleneksel ekonomi politikalarında sağlanan radikal değişimi ifade etmektedir (Morgil; 1996, 104). Ayrıca Özal, ekonomik reformların hızla gerçekleştirilebilmesi için kamu finansmanının sağlanmasında bütçe dışı bir araç olan "fon" sistemini uygulamıştır. Fon uygulaması Turgut Özal'ın ekonomik sorunlara pragmatik yaklaşımının bir örneği olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak bunun yanında, kamu harcamalarının artışını sağlayan bir uygulama olarak da değerlendirilebilmektedir.

3.4.7. İstihdam politikaları

Anavatan Partisi programının önemli bir bölümünü de istihdam ile ilgilidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi devletin zenginleşmesinin milletin zenginleşmesiyle sağlanması planlanmış ve bu temelde zenginleşme milletçe çok çalışmaya endekslenmiştir. Milletçe çok çalışarak yaratılacak değer ancak istihdamın artırılmasına ve yeni iş imkanlarının yaratılmasına bağlıdır. Parti programında istihdam konusuna şu şekilde atıfta bulunmaktadır:

Mevcut işsizliğin azaltılması yanında, artan nüfusumuza istihdam imkânlarının sağlanması için sürekli ve yüksek kalkınma hızının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Teknolojik gelişme ve iktisadi verimlilik açısından tarım sektörünün istihdam gücü nispi olarak zayıflamaktadır. İlave istihdam imkânları ancak hizmetler ve sanayi sektörlerinde mümkün olabilecektir. Bu bakımdan tasarrufların artırılması, imkânlarımızın en iyi şekilde kullanılarak kaynak yaratıcı verimli yatırımlara yönlendirilmesi zorunludur. Orta ve yüksek öğretimin sosyal ve iktisadi hedeflerin gerektirdiği insan gücü planlamasına göre düzenlenmesi şarttır.

V. Beş Yıllık Plan ile getirilen çeşitli politikalar sonucunda; Ekonominin dışa açılmasıyla, ülkenin kaynak dağılımına uygun düşen iş kollarının gelişmesi, gerçekçi faktör fiyat politikası ile daha emek yoğun teknolojilerin kullanımına yönelmesi, kapasite kullanımının yükselmesi, iş barışının sürdürülmesi, okul içi ve yaygın eğitim programlarının fonksiyonel hale getirilmesi ve işe dönük ve hizmet içi eğitimin teşvik edilmesi yoluyla vasıfsız işgücünün vasıf kazanarak istihdamının kolaylaştırılması, yabancı Sermaye akışının hızlandırılması ve serbest bölgelerin geliştirilmesi yoluyla istihdam imkanlarının artırılması, konut yapımı ve özellikle işsizliğin yoğun olduğu bölgelerde kamu altyapı ve bayındırlık projeleri uygulamalarıyla bölgesel işsizliğin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir (Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf>, 10.02.2010).

Toplam işgücü 1983 yılında 20,1 milyon düzeyinden 1987 yılında 22,6 milyon seviyesine çıkmıştır. Bu dönemde kadın işgücünün toplam içerisindeki yüzdesi az da olsa bir gerileme göstermiştir. Tarım sektöründe çalışan toplam işgücü 1983 yılında yüzde 58,1 düzeyinden 1987 yılında yüzde 55,2 seviyesine gerilemiştir (Yenal; 2003, 176). İstihdamın sektörler itibariyle dağılımına bakıldığında, 1988 yılında 8,2 milyon kişi tarım sektöründe çalışmaktadır. Bu miktar 1991 yılında 8,6 milyon düzeyine çıkmıştır. Sanayi istihdamı 1988 yılında artış göstermiş, 1991 yılında ise tekrar gerileme görülmüştür. Hizmetler sektörü tarım sektöründen sonra en fazla istihdam sağlayan sektör olmuştur. (DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1998, tablo:8.7)

4. Sonuç ve Değerlendirme

Özal dönemi Türkiye ekonomisi aralığı, Turgut Özal'ın 9 Kasım 1989 tarihinde Cumhurbaşkanlığı olması nedeniyle, kimi zaman 1983-1989 aralığı olarak ifade edilse de, 24 Ocak 1980 kararlarındaki rolü ve Cumhurbaşkanlığı sonrasında ANAP üzerindeki hakimiyeti nedeniyle 1980-1991 aralığı olarak da kabul edilebilmektedir.

Turgut Özal'ın kurduğu iki siyasi hükümetin tarihleri; 1. Özal Hükümeti (45. Hükümet) - 13 Aralık 1983 - 21 Aralık 1987 tarihlerinde, 2. Özal Hükümeti (46. Hükümet) ise 21 Aralık 1987 - 9 Kasım 1989 tarihleri aralığında olmuştur. Turgut Özal, Türkiye Cumhuriyeti'nin Sekizinci Cumhurbaşkanı olarak da 9 Kasım 1989 - 17 Nisan 1993 tarihleri arasında görev yapmıştır. Turgut Özal'ın doğumu, 13 Ekim 1927 Malatya ve ölümü ise 17 Nisan 1993 Ankara'dır.

1983-1991 dönemindeki Özal'lı yıllarda Türkiye ekonomisi ortalama %5,2'lik bir büyüme oranını ve %6,2'lik de sanayide katma değer artışını sağlamıştır. Devletin mal ve hizmet piyasalarına yaptığı müdahaleler geniş ölçüde kaldırılmış ve Türk lirasını devalüe edildikten sonra da

kontrollü dalgalanmaya bırakılmış ve ardından da konvertibiliteye geçişi sağlanmıştır. Döviz işlemlerinde serbestlik sağlanmış, KİT'lerin özelleştirilmesi konusundaki hazırlık çalışmalarına başlanılmış ve sermaye piyasasının oluşmasına önem verilmiştir. Bu amaçla İstanbul Menkul Kıymet Borsası'nın kurulmasına öncülük edilmiştir. Özel sektörün gelişmesine yönelik kararlar alınmış ve uygulanmıştır. Dış ticarete yeni kolaylıklar ve serbestlikler getirerek ihracatın artırılması sağlanmış ve Türk ürünlerinin uluslararası pazarlara girmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Gülümlü faiz politikasından serbest faiz politikasına geçiş yönünde kararlar alınmıştır. Vergi açısından ise Türkiye'nin katma değer vergisi ile tanışması da 1985 yılında özal döneminde olmuştur.

Yabancı sermayenin Türkiye'ye çekilmesi için mevzuat değişiklikleri ve teşvikler getirilerek bir anlamda yabancı sermaye ile yerli sermaye aynı haklara kavuşturulmuştur. Yine, Kamu Ortaklığı Fonu ve Toplu Konut Fonu, altyapı ve konut yatırımlarına kolaylık sağlamış ve bu alanda önemli adımlar atılmıştır. Özal dönemi uygulanan politikaların bir diğer önemli katkısının da Türkiye'de müteşebbis bir kitlenin gelişmesi ve dış pazarlara yönelmesi sağlanmıştır. Siyasi anlamda ise Başkanlık sisteminin Türkiye'ye uygun olduğuna dair vurgular gündeme getirilmiştir.

V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemine denk düşen Özal dönemi Türkiye Ekonomisinde yakalanan başarılı sonuçların yanında, olumsuz göstergeler de vardır. Bu dönemde Türkiye'nin dış borçları artmıştır.1983'de yaklaşık 1,5 milyar dolar dış borç faiz ödemeleri, 1991 yılında 3,5 milyar dolara çıkmıştır. Yine dış borç stoku 1984 yılında 20,7 milyar dolar iken, 1991'de 50,5 milyar dolara çıkmıştır.

İktidara gelme sürecinde, Enflasyonun %10'lara düşürüleceği ve "ortadireğin" güçlendirileceği söylemlerine rağmen, 1983 yılı sonunda %30 civarında olan enflasyon oranı, V. Plan döneminin son yılı olan 1989'da % 69,6 olarak gerçekleşmiştir. Kamunun yetki ve payının azaltılması söylemlerine rağmen, büyüme süreci devam etmiştir. Örneğin, konsolide bütçe dışında fonlar oluşturularak kamu harcamaları artırılmış, sermaye piyasasında işlemlerin %87'sini kamuya ait menkul değerler oluşturmuş, Yine TC Merkez bankası kredilerinin %60'nı kamu kullanmış ve dönem içinde kullanılan toplam dış kredilerin yaklaşık %85'ini kamu üstlenmiştir.

Tarım sektöründe olumsuz gidişat 1989'da yaşanan kuraklıkla da, %-10,7'lik bir büyümenin yaşanmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda, tarımsal ithalat artmıştır. "İhracata Dayalı Büyüme Modeli"ne rağmen, ihracatın GSMH'da payı artmamış azalmıştır. 1985'te %14,9 olan pay, 1989'da %14,5'e ve 1990'da 512'ye düşmüştür. Bu durum, sanayici olmak yerine ithalatçı

olmanın daha karlı olduğu bir ortamın yaratılmasının sonucudur. Doların değeri 1983 yılındaki 300 liradan, 1991 yılında 5 bin liraya çıkmıştır. 1983-1991 döneminde, ihracatın dış borçlara oranı 1984 yılında %34,2'den 1991 sonunda %27,2'ye düşmüştür.

Kısacası I. Özal Hükümeti döneminde bir ilerleme trendinin, II. Özal Hükümeti döneminde ise bir gerileme trendinin yaşandığı söylenebilir. Bunu yanında, Özal dönemi, Türkiye'de köklü sosyo-ekonomik politika değişikliklerinin yaşandığı ve Türkiye'nin dünya piyasasına girme mücadelesi içinde olduğu bir dönem olarak tarihteki yerini almıştır.

Kaynakça

- AKAT, Asaf Savas, ‘‘24 Ocak İstikrar Programı’’, www.akat.bilgi.edu.tr (13.02.2010)
- AKTAN, Coşkun Can (1996), Turgut Özal’ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili, Türkiye Günlüğü Dergisi, sayı 40, Mayıs-Haziran.
- BAKIR, Eşref ‘‘Planlı Kalkınma Yılları’’, www.ebnet.sitemynet.com (10.02.2010).
- BAŞKAN, Burak, <http://www.kritize.net/yorum-inceleme-analiz/219-turgut-ozal-ve-resmi-paradigmanin-donusumu> (10.02.2010)
- Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989 <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf>. (10.02.2010)
- BORATAV, Korkut (2004), Türkiye İktisat Tarihi 1908–2002, İmge Kitapevi, Ankara.
- ÇAVDAR, Tevfik (1992), Türkiye’de Liberalizm (1860-1990), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- DANIŞMAN Ümit (1986), 24 Ocak İstikrar Tedbirlerinin İhracatımızda Doğurduğu Yapısal Değişmeler Üzerine Bir Araştırma, Teşvik Uygulama Başkanlığı, Nisan.
- Dışişleri Bakanlığı Bülteni (1984), Dışişleri Bakanlığı Basımevi, Sayı:1, Ocak, Ankara.
- ERDEM Ekrem, ŞANLIOĞLU Ömer, İLGÜN M. Fatih (2009), Türkiye’de Hükümetlerin Makro Ekonomik Performansı (1950-2007), Detay Yayıncılık, Ankara.
- <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php> (05.02.2010).
- <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html>(17.02.2010).
- KARLUK Rıdvan (1997), Türkiye Ekonomisi, Beta Basım Yayım, İstanbul.
- KAZDAĞLI, Hasan (2003), Turgut Özal’ın İktisadi Reformları, Kim Bu Özal, Edit. İhsan Sezal, İhsan Dağı, Boyut Kitapları, İstanbul.
- KİLCİ, Metin, Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları – 6, <http://ekutup.dpt.gov.tr/kit/kilcim/ozel6.html> (10.02.2010)
- KÖKER, Levent (1996), ‘‘Anavatan Partisi’’ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi , Yüzyıl Biterken, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- MORGİL Orhan (1996), ‘‘Turgut Özal ve Ekonomik Politikaları’’, Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal, Çetin Ofset Matbaası, İstanbul.
- SEYİDOĞLU Halil (2002), Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük, İstanbul.
- SÖNMEZ, Mustafa (2003), İşte Eseriniz! 100 Göstergede Kuruluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi, İletişim Yayınları, İstanbul,.

ŞAHİN Hüseyin (2000), Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa.

ŞAHİN Hüseyin (2002), Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa.

ŞENSES, Fikret "Küresel Dinamikler, Ülkeçi Koalisyonlar ve Reaktif Devlet: Türkiye'nin Savaş Sonrası Kalkınmasında Önemli Politika Dönüşümleri" (Ziya Öniş ile birlikte),

http://www.metu.edu.tr/~fsenses/files/kuresel_dinamikler.pdf (10.02.2010).

T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı (2006), Dış Ticarete Başlıca Ekonomik Göstergeler 2006/I, Ankara.

TOKGÖZ, Erdinç, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004), İmaj Yay., Ankara, 2004.

TORUK, İbrahim, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/%C4%B0brahim%20TORUK/493-508.pdf

ULUGAY, Osman (1984), 24 Ocak Deneyimi Üzerine, Hil Yayınları.

ULUGAY, Osman (1989), Özal'ı Aşmak İçin, Alfa Yayınları, Nisan.

URAS, Ufuk (1996), İdeolojilerin Sonu mu? Sarmal Yayınevi, İstanbul.

YENAL Oktay (2003), Cumhuriyetin İktisat Tarihi, Homer Kitabevi, İstanbul.